Varga Esztella

Útban Törökország új alkotmánya felé

Törökországban új alaptörvény megalkotását tűzte ki célul a harmadik kormányzati ciklusát töltő AKP párt. A ma érvényben lévő, 1982-es alkotmányt azonban már sokszor módosították (legutóbb 2010 szeptemberében népszavazáson erősítették meg az alkotmánymódosítást), miért van hát szükség egy új alaptörvényre? Rövid dolgozatom erre keresi a választ, elsősorban belpolitikai megközelítésből, megemlítve a fontosabb töréspontokat, vitákat, amelyek a török társadalmat feszítik.

Törökországban igen meghatározó kettősségeket tapasztalhatunk. a földrajzi elhelyezkedés (Európa és Ázsia határán), a lakosság szociális-gazdasági helyzete (keleti és nyugati területeken élők különbsége), a vallás kérdése (a szekuláris állam hívei és iszlamisták) megosztja a török államot. A politika jól tükrözi a török kétarcúságot, a 2002 óta kormányzó AKP sem mentes az ellentmondásoktól, azonban hatalma lassan tíz éve töretlen. A 2010. szeptember 12-én tartott népszavazás megerősítette a kormányon lévő pártot, illetve annak vezetőjét, Erdoğan miniszterelnököt. Az AKP hatalmon maradt a 2011-ben tartott választásokon is, így tovább folytathatja az eddig megkezdett kormányzati munkát. Már a választás során nyilvánvalóvá vált, hogy a párt előbb-utóbb új alkotmány megalkotását tartja szükségesnek, s erről az elképzelésükről a választások megnyerése után sem tettek le. Szükséges-e az új alaptörvény megalkotása? Milyen lépések vezetnek a megvalósításig? Ezekre a kérdésekre keresem a választ írásomban, valamint szeretném röviden áttekinteni a történeti előzményeket, illetve az ország belpolitikáját alakító, egyéb befolyásoló tényezők szerepét, melyek kihatással lehetnek az új alaptörvény megalkotására.

A 2011. évi választások hatása az EU-kapcsolatokra

A jelenleg hatalmon lévő politikai elit megőrizte befolyását a török külpolitika alakítására, azaz továbbra is hatalmon maradnak, úgy egyre erőteljesebb változások várhatók az ország európai politikájában. Ennek már mutatkoznak jelei, ugyanis Erdoğan miniszterelnök látványosan más irányú nyilatkozatokkal hozza kifejezésre, mennyire szeretné országát erősebb tárgyalási pozícióban látni.

Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy miközben Erdoğan egyre keményebb hangon nyilatkozik az európai kapcsolatokról, addig az érem másik oldalán sem sokkal különb a helyzet. A német és francia vezetők nem ritkán nyilatkozataikkal igyekeznek Törökország tudomására hozni, hogy teljes jogú csatlakozása nem jövedelmező európai partnereik számára. Ezt többek között azzal is alátámasztják, hogy a meglévő kulturális különbségek nem teszik alkalmassá az iszlám országot arra, hogy egy

alapvetően keresztény Európa részévé váljon. A török felfogás szerint[1] Európa csak úgy léphet tovább a fejlődés útján, hogy megtagadja a „régi Európát". Nem saját történelmét, pusztán azokat az uralkodó eszméket, melyek a középkorban voltak jellemzőek az európaiságra: elvakultság, vallási megosztottság, intolerancia. Ha Törökországot kimondva-kimondatlanul, de főként azért utasítják el, mert egy más kultúrát, vallást képvisel, az a középkori gondolkodáshoz való visszanyúlást jelent, illetve annak kinyilvánítását, hogy az Európai Unió egy „keresztény klub", melybe nem nyer bebocsátást a más vallású.

Ezzel kapcsolatban még olyan problémákat is meg kell említeni, mint az európai muszlim közösségek helyzete, amelyek történelme egyik legnagyobb kihívása elé állítják az EU-t. Amikor Angela Merkel német kancellár azt nyilatkozza, hogy a multikulturális társadalom eszméje kudarcot vallott,[2] akkor érdemes komolyan elgondolkodni, vajon ha kis csoportok integrálása nem sikerült, akkor milyen eredménnyel fog egy több tíz milliós lakossággal rendelkező muszlim többségű állam integrálása az Európai Unióba.

Az eddigi két AKP-ciklus során bekövetkezett belpolitikai változások

A török vezetés tükrözi a már korábban említett, az egész országra jellemző ellentmondásosságot, az AKP maga is kettős: egyrészt nagyon erőteljes iszlamista gyökerekkel rendelkezik, másrészt azonban igyekszik ezt levetkőzni: magát egyszerűen konzervatív pártként írja le, és szinte minden, az iszlámra vonatkozó utalást igyekszik elkerülni.[3] 2002-ben úgy nyerték meg a választást, és ezzel a parlamenti helyek 66%-át, hogy egy másik, határozottan iszlám alternatívát képviselő párt is jelen volt a politikai palettán, ám a szavazók nem támogatták törekvéseiket, egyetlen helyet sem tudtak megszerezni a képviselőházban.[4] A 2007. szeptember 22-én megtartott parlamenti választások az AKP újabb győzelmét hozták a 2002-es siker után. A választási eredmény meggyőző mértékű, 46,7%-os támogatottságot jelzett, ezzel a párt megszerezte az egykamarás parlamentben a lehetséges 550 képviselői helyek nagy részét, 341-et.[5] A választást azonban előrehozott volt, négy hónappal előbb került sor a megtartására. Ez a tény már akkor előrevetítette a török társadalomban húzódó törést, amely mára csak még világosabban rajzolódik ki.

---

[1] Sedat Laciner, Mehmet Özcan, Ihsan Bal: *European Union with Turkey. The possible impact of Turkey's membership on the European Union.* Ankara, 2005.

[2] *Germans wrestle with multicultural identity.* In: http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12090328

[3] Kurzman, Charles – Naqvi, Ijlal: *Do Muslims Vote Islamic?* In: *Journal of Democracy,* Vol. 21, No.2, April 2010, pp.50-63

[4] Nasr, Vali: *The Rise of Muslim Democracy*. In: *Journal of Democracy,* Vol. 16, No. 2, April 2005, pp.13-27.

[5] *Election profile: Turkey*. In: http://www.electionguide.org/election.php?ID=1147

Törökországban mindig fontos kérdés a hadsereg helyzete, amely már Atatürk óta a demokrácia letéteményese. A jelenlegi vezetés igyekszik a hadsereg túl nagy hatalmát korlátozni, ahogy az látható volt az őszi népszavazás kapcsán is. Erdoğan azonban nem először tett intézkedéseket a hadsereg hatalmának korlátozására. Már 2003-ban, az Országos Biztonsági Tanács (MGK) hatalmának korlátozását lehetővé tévő intézkedés is ennek jele volt, ugyanis ez az intézmény hagyományosan a hadsereg befolyásának egyik legfontosabb fenntartója. Az intézkedéssel katonai irányítás helyett az intézmény civil igazgatás alá került, illetve kizárólag a miniszterelnök kezdeményezésére indíthat bármilyen eljárást az MGK.[6] A hadsereg súlyának csökkentését célzó intézkedések pozitív visszhangot váltottak ki szerte Európában, hiszen paradox módon pontosan a demokráciát védelmező szervezet volt az egyik legtöbbet bírált része a török állam felépítésének. Eljött az idő, amikor a hadsereg védelmezőből a demokrácia egyik kerékkötője lett.

Ugyancsak a hadsereg befolyásának, illetve az akkori kormányra gyakorolt nyomásának köszönhető az 1997-ban született rendelkezés, mely szigorúan tiltja a fejkendő viselését a felsőoktatási intézményekben. Ez a rendelkezés számos vitát generált Törökországon belül is, illetve az EU számtalan alkalommal hozta fel kritikaként az éves országértékelésében ezt a törvényt. Az érdekes fordulat ebben a kérdésben akkor következett be, amikor az európai államok maguk is szembesültek a vallás és a közoktatási intézmények elválasztásának kérdésével. Számos országban születtek a török törvényhez hasonló rendelkezések, melyek rögtön más megvilágításba helyezték a sokat kritizált török jogot. Az iszlamisták csalódására eltűnt ez a kritika a nyugati véleményekből, ennek ellenére az AKP 2008 elején egy alkotmánymódosítás keretében lazított a szigorú szabályozáson, beengedve a kendőt az egyetemekbe. Sokan ezt annak a folyamatnak az első lépéseként értékelték, melynek során az eddig szekularizált államot felváltja az egyre inkább iszlamizálódó nemzet, és ezzel kapcsolatos félelmeiknek adtak hangot.[7]

Érdekes adat, hogy míg egy 2002-es felmérés szerint a török lakosság 73%-a gondolta úgy, hogy a hit személyes kérdés, és az államtól elválasztva kezelendő, úgy ez az arány 2007-re 55%-ra csökkent.[8] Sokan az AKP aktuális ciklusával hozzák összefüggésbe ezt a változást, kijelentve, hogy a burkoltan iszlamista szemléletű kormánypárt célja valójában az iszlám vonal erősítése Törökországban, mely elfogadhatatlan az atatürki államban. Ellenpólusként azonban felhozható az a tény is, hogy Erdoğan a kurd kérdéssel kapcsolatban kifejtette, ez etnikai probléma, és csupán az emberi jogok biztosítása a demokratikus jogállamban jelenthet megoldást a felmerülő problémákra. Ez a felfogás határozottan elnyerte a nyugati elemzők tetszését is.

Az egyik legfontosabb eseményt a 2010 őszén megtartott népszavazás jelentette. A referendum során alkotmánymódosításra került sor, mely számos új elemet hozott a török jogrendszerbe, de ezzel a pozitív hozadékkal együtt azonban egy negatív hatás is

[6] Baran, Zeyno: *Turkey Divided.* In: *Journal of Democracy,* Vol. 19, No.1, January 2008, pp. 55–69.

[7] *Turkey academics defy scarf law.* In: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7263879.stm

[8] Baran 2008.

érzékelhető: sokkal nagyobb szerepet és jogkört kapott a jelenleg hatalmon lévő AKP illetve Erdoğan maga is. Bár az európai közvélemény és szakmai körök üdvözölték a módosításokat, számtalan olyan kritika jelent meg Törökországon belül is a népszavazás kapcsán, mely bírálta a miniszterelnököt, illetve kitűzött célját. Az ellenvélemények területi elhelyezkedése igényel még magyarázatot, ugyanis a „nem" szavazók többsége jól kimutathatóan az ország nyugati, fejlettebb, kevésbé iszlamizált területeiről származik, míg azok, akik támogatták a miniszterelnököt, az elmaradottabb, konzervatívabb, vallásosabb keleti terület lakosságát képezik.

Pontosan a várt helyzettel szemben, az EU által üdvözölt, új intézkedések saját országukban nem érték el azt a társadalmi támogatottságot, melyet a liberálisabban gondolkodó nyugati rétegtől elvárt a vezetés. Figyelmet érdemlő, hogy a kendő viselését korlátozó rendelkezéseket enyhítő kormány élvezi a keleti, vallásosabb lakosság bizalmát, ezzel párhuzamosan népszerűsége csökken a fejlettebb, ipari, nyugati szemléletű lakosság körében. E mögött az a félelem is állhat, hogy az egyre nagyobb hatalmat és jogköröket a kormány és Erdoğan nem jól használja majd ki, és valójában egyre inkább eltávolítja országát a nyugati, modern felfogástól, és inkább azt az elképzelést képviseli, mely szerint az országnak vissza kellene térnie a gyökereihez, az iszlám államhoz.

Ez azonban nem új keletű gondolat. Az, hogy Törökország jobban tudná érvényesíteni adottságait iszlám államokkal karöltve, már korábban is megjelent a tudományos világban: Samuel P. Huntington a fő művében ugyanis külön kitér a mai Törökország problematikájára. Szerinte az iszlám világ nem rendelkezik domináns központtal, ezzel magyarázható az instabilitása. Számos ország szeretne központi szerepet játszani (az Oszmán Birodalom egyfajta magállamnak tekinthető), de egyiknek sem sikerül. Törökországban megvan a lehetőség, hogy az iszlám magállama legyen, de amíg világi államként azonosítja magát, addig ezt nem érheti el.[9] Ezzel azonban vitatkozni lehet, hiszen egy közel száz éve tartó nyugatizálódás tapasztalható az országban, mely nem múlik el nyomtalanul. Atatürk egy erős, modern, szekularizált, nyugati állam képét álmodta meg, s igyekezett ilyenre formálni hazáját. Az intézményi kereteket lefektette, bár a demokrácia működtetése máig hagy némi kívánnivalót maga után.

A 2010. évi népszavazás

2010. szeptember 12-én egy nagy jelentőségű esemény zajlott Törökországban. A közel 77 milliós lakosú állam 52 millió szavazója döntött egy referendum keretében az ország jövendő sorsának alakulásáról, a kormány támogatásáról, és az alkotmány tervezett módosításáról. [10] A 2010 szeptemberében megtartott népszavazás azért bírt rendkívüli jelentőséggel, mert alkotmánymódosítást hozott többek között olyan területeken is,

[9] Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006.

[10] *Official English translation of the Constitutional changes.* In: http://www.hurriyetdailynews.com/videos/justiceministryreferendum.pdf

mint például az alapvető emberi jogok körének bővülése, vagy hadsereg helyzetének megváltozása.

Ez azért figyelemre méltó, mert Törökországban éppen hogy a hadsereg volt mindig is az az erő, mely a demokrácia alapjának volt tekinthető a modern köztársaságban, a hadsereg tagjai voltak azok, akik közbe avatkoztak, ha egy-egy vezető nem megfelelően élt a demokratikus hatalommal, kormányokat döntöttek meg. Ez következett be 1960-ban, 1971-ben és 1980-ban, amikor is a hadsereg magához ragadta a hatalmat, és letette a számára nem tetsző vezetést. Ők Atatürk örökségének védelmezői voltak az elmúlt évtizedekben, és bármikor, amikor úgy érezték, sérül ez az örökség, beavatkoztak a belpolitikába.[11] Most ennek a hadseregnek a jogállásában is változások következtek be, többé már nem csupán katonai bíróság előtt számon kérhetőek a hadsereg tagjai, de már a civil törvényszék is felelősségre vonhatja őket. Ennek az intézkedésnek a jelentősége abban áll, hogy szakít az eddigi nézettel, mely szerint a hadsereg „felette áll" a civil bíráskodásnak.

A népszavazás további eredménye az emberi jogok bővülése, többek között olyan új, egyéni és közösségi jogok kerültek felvételre az alkotmányba, melyek eddig igen fájóan hiányoztak – ezt többször szóvá is tették a nyugati államok képviselői, az ezen a területen érzékelhető deficitet hozva fel a csatlakozás egyik legfontosabb ellenérveként. A jelenlegi változtatásokat azonban szinte egyhangúan üdvözölte a nyugati sajtó, közvélemény, szakemberek. Itt olyan változásokról van szó, mint például a sztrájkhoz való jog, illetve az 1980-as katonai puccs résztvevőinek büntetőjogi felelősségre vonása.

Belső kettészakadtság

Egy igen specifikus kihívást jelent az ország földrajzi adottsága is, mely a társadalom szerkezetében is erőteljesen lecsapódik. A török állam egy kettészakadt ország, melyre furcsa kettősség: kelet és nyugat szembenállása és különbözősége jellemző. Az ország nyugati, fejlett, iparosodott, tőkés területein az emberek mentalitása is más, sokkal szabadabbak az élet minden területén, vallási, kulturális, politikai aspektusokat is figyelembe véve. Ezzel szemben a keleti, hegyvidéki területek sajátosságai a lakosságot is meghatározzák: az itt élők sokkal konzervatívabbak, vallásosabbak, kevésbé nyitottak, mint nyugati társaik.

Talán ennek a társadalmi kettősségnek is köszönhető, hogy a politikai vezetés is hasonlóan ellentmondásos, a kezdetben iszlamista színekben tetszelgő kormánypárt úgy tűnik, egyre inkább elhagyja ezt a vonalat, és liberálisabb politikát folytat, mely intézkedéseiben, a legutóbbi alkotmánymódosításban is kiütközik. Azonban megnyilvánulásaiban a nagyon fontos szerepet játszó miniszterelnök egyre inkább visszatér a gyökerekhez. Felesége is kendőben mutatkozik, illetve a nyugati (főként az

[11] Burak, Begün: *Turkey today: A „Leviathan" or a „Law-seeker"?* In: http://www.e-ir.info/2012/04/25/turkey-today-a-leviathan-or-a-law-seeker/

EU-) államokra tett éles hangú, bíráló megjegyzései is erről árulkodnak. Nehéz összefogni egy kulturálisan, gazdaságilag, szociálisan ennyire kettészakadt államot, azonban az, hogy a politikai vezetés céljai sem teljesen egyértelműek. Az, hogy még mindig élnek olyan félelmek, melyek szerint a kormány mégis iszlamista erőket képvisel, nem könnyíti meg az egységesítésre tett kísérleteket.

Az alkotmány

Az alkotmányozási folyamat elindult Törökországban, a már fent említett népszavazással együtt azonban igen érdekes képet mutat. Az új török alkotmányt ugyanis nem mindenki tartja szükségesnek. Igaz ugyan, hogy a korábbi alaptörvény a katonaság gyámkodása mellett született meg, azonban a módosításokkal, amiket a népszavazás felhatalmazásával megtettek, miért van hát szükség egy új alkotmányra.

A korábbi alkotmányok (a legelső kivételével) mind magukon viselték annak a nyomát, hogy katonai közbeavatkozás idején születtek. Az 1982-es (jelenlegi) alkotmánnyal is ez a helyzet: az 1980-ban államcsínyt végrehajtó hadsereg emléke még ott kísért benne, hiába történt már az elmúlt három évtized során számtalan alkotmánymódosítás (a legutóbbit éppen a már említett 2010. szeptemberi népszavazáson szavazták meg a törökök), az AKP új alkotmány létrehozásában látja a jövőt.

Az elképzelés nem megalapozatlan: ahogy már fent említettem a hadsereg szerepe megváltozóban, már nem elfogadható egy demokratikus jogállamban az, hogy a katonaság direkt vagy indirekt eszközökkel beavatkozzon a demokratikusan megválasztott kormányok tevékenységébe, amikor úgy érzi, sérül az atatürki örökség. Ezzel párhuzamosan egyfajta újradefiniálás is megfigyelhető most Törökországban: kezdve azzal, hogy maga az állami szekularitás mit is jelent, egészen addig, hogy a kurdokat milyen jogok illetik meg.

Fontos kérdés még a demokratikus berendezkedésen belüli lehetséges változás kérdése is. Akadnak olyan hangok, melyek szerint Törökország jó eséllyel prezidenciális rendszer felé tolódna el, ezzel Erdoğan érdekeit (is) szolgálva, hiszen a miniszterelnök nem titkoltan az elnöki pozíciót szeretné birtokba venni jelenlegi mandátuma lejártával. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a jelenlegi elnök, Abdullah Gül elnök mandátuma 2014-ben jár le (2007-ben hét évre választották meg). Kisebb vita kerekedett abból, hogy nemrég az elnöki poszt betöltésnek idejét lerövidítették 5 évre. Egyes erők kétségbe vonták, hogy ez a változás a most hivatalban lévő köztársasági elnökre is vonatkozik-e. Egyre fontosabb kérdéssé válik ugyanis a köztársasági elnök szerepe, azzal párhuzamosan, ahogy erősödnek a prezidenciális rendszerre való áttérést támogatók köre is.

A vallás is fontos kérdésként jelentkezik a török társadalom szempontjából, több forrás is ezt tartja az egyik legsarkalatosabb pontnak az új alkotmány megalkotásánál.[12] A török társadalom egyre vallásosabbá válik, és ez egyre mélyíti a már említett társadalmi szakadékot, azonban erre a változásra az alkotmánynak is reagálnia kellene. A kurd kérdés szintén megosztó jellegű, erről is igyekeznek egységes képet kialakítani a török pártok, majd ezt az egységes elképzelést beleépíteni az új alaptörvénybe. Talán ebben ragadható meg a török alkotmányozás fő pontja: a török identitás (újra)definiálása, a szekularizmus finomítása, illetve a demokratikus rendszer átalakítására irányuló törekvés, mely inkább az elnöki rendszer felé tolná el az ország berendezkedését.

Az alkotmányozási folyamat már elindult. Egy különbizottság alakult, mely már tavaly megkezdte munkáját, azonban 2012. május 1-én kezdődött el az alkotmány főbb pontjairól való tárgyalás. A különbizottság demokratikus szerkezetű, egyenlő taggal képviselteti magát a négy, a parlamenti küszöböt átlépő párt, az AKP természetesen, a legnagyobb ellenzéki párt, mely Atatürk pártja, a CHP, illetve jelen van még az inkább nacionalista színezető MHP és a BDP. Mind a négy párt egységesen 3-3 képviselőt delegál a bizottságba, de jelentős különbség van a között, mit is szeretne az adott párt az alkotmány hangsúlyos elemeként látni. Fontos megjegyezni azonban, hogy az ellenzéki pártok mindegyike egyetért abban, hogy szükséges az alkotmányos reform, annak elvi megalapozottságát nem vitatják. A CHP attól fél, hogy a bírói függetlenség illetve a szekularizált állam gyengülne a reform következményeként, az MHP önmagán belül is jelentős megosztottságot tükröz, a BDP pedig főleg a kurdok jogaira helyezne nagyobb hangsúlyt az új alaptörvényben.[13]

Mindazonáltal igyekeznek a pártok konszenzusra jutni a fő kérdésekben, hiszen reményeik szerint az alkotmány nem rövidtávra készül, hanem akár évtizedekre meghatározza majd Törökország arculatát. Ebben van nagy szerepe a már említett különbizottságnak, mely a politikai egyetértést keresve igyekszik közelíteni az álláspontokat. Persze a hatalmon lévő AKP is mindent megtesz, hogy minél szélesebb kört bevonjon az alaptörvény előkészítésének munkájába, ahogy azt Erdoğan is kijelentette. Bár azt is érdemes megjegyezni, hogy a konszenzus nem felétlenül szükséges a miniszterelnök szerint.[14]

[12] Warhola, James W.: *Reform of the Turkish Constitution: A step forward or backward?* In: http://www.e-ir.info/2012/05/23/reform-of-the-turkish-constitution-a-step-forward-or-backward

[13] Uo.

[14] *Turkish PM: Consensus not a must for charter* .In: http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-consensus-not-a-must-for-charter.aspx?pageID=238&nID=19206&NewsCatID=338

Összegzés

A jelenlegi török vezetés szándéka egy új alapokra helyezett köztársaság, melyben az új alaptörvény lenne a sarokkő. Az új alkotmány tovább növelné a törökök demokratikus elhivatottságát, feledtetné az államcsíny és a katonai beavatkozás emlékét, ami a még hatályos alaptörvényben megvan, és politikai konszenzussal igyekezne tisztázni a kurd kérdést is (ebben a kérdésben egyetértés mutatkozik a pártok között).

Fontos, hogy az alaptörvény megújításával lehetőség nyílna a hidegháború utáni két évtized változásainak törvénybe iktatására, a jelenlegi török berendezkedés finomhangolására és a változások leképezésére. Természetesen minden változás veszélyeket is hord magában, az AKP és főleg annak vezetője túlzott megerősödése és a politikai pluralizmus háttérbe szorulása talán nem alaptalan félelmek. Ezzel együtt azonban az új alkotmány elkészítése egy fontos lépés a múlt lezárása és a jövő kikövezése előtt.

Felhasznált irodalom

Baran, Zeyno: *Turkey Divided.* In: Journal of Democracy, Vol. 19, No.1, January 2008, pp. 55-69

Burak, Begün: *Turkey today: A „Leviathan" or a „Law-seeker"?* Forrás: http://www.e-ir.info/2012/04/25/turkey-today-a-leviathan-or-a-law-seeker/

Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Kurzman, Charles – Naqvi, Ijlal: *Do Muslims Vote Islamic?* In: Journal of Democracy, Vol. 21, No.2, April 2010, pp.50-63

Nasr, Vali: *The Rise of Muslim Democracy*. In: Journal of Democracy, Vol. 16, No. 2, April 2005, pp.13-27

Sedat Laciner, Mehmet Özcan, Ihsan Bal: *European Union with Turkey. The possible impact of Turkey's membership on the European Union.* Ankara, 2005.

Warhola, James W.: *Reform of the Turkish Constitution: A step forward or backward?* Forrás: http://www.e-ir.info/2012/05/23/reform-of-the-turkish-constitution-a-step-forward-or-backward

Election profile: Turkey. Forrás: http://www.electionguide.org/election.php?ID=1147

Germans wrestle with multicultural identity Forrás: http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12090328

Official English translation of the Constitutional changes Forrás: http://www.hurriyetdailynews.com/videos/justiceministryreferendum.pdf

Turkey academics defy scarf law Forrás: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7263879.stm

Turkish PM: Consensus not a must for charter. Forrás: http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-consensus-not-a-must-for-charter.aspx?pageID=238&nID=19206&NewsCatID=338